

ӘОЖ 021:069.4

Мусаева С.Т.,* Мұса Г.М.

п.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
«Тарих және педагогика» факультетінің 6М091000 – «Кітапхана ісі»
мамандығының магистранты, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

**КІТАП ЖӘНЕ ЖАЗБА МҰРАЛАРЫН САҚТАУ ЖӘНЕ
НАСИХАТТАУДАҒЫ КІТАПХАНАНЫҢ РӨЛІ**

Автор корреспондент: musaeva67@mail.ru

Түйін: Мақалада ұлттық және облыстық ғылыми әмбебап кітапханалардың кітап мәдени мұрасын сақтаудағы рөлі талданады. ҚР Ұлттық кітапханаларының сирек кітаптар қорынан кітап мәдениетінің ескерткіштерін көпшілікке тарату саласындағы кітапханалардың жұмыс тәжірибесі талданды. Әмбебап ғылыми кітапханалар базасында кітап ескерткіштерімен жұмыс істеу бойынша аймақтық орталықтар ашылды, олардың мақсаты кітап мәдени мұрасының ерекше құнды бөлігін сақтаудың бірыңғай саясатын іске асыру, өңірлерде кітап ескерткіштерін орталықтандырылған есепке алу мен мемлекеттік тіркеуді қамтамасыз ету болып табылады. Қорларды консервациялаудың жаңа әдістері мен технологияларын енгізу, жергілікті мерзімді басылымдарды сақтандыру микрофильмдеу, сирек кездесетін кітаптарды цифрлау, алдыңғы қатарлы қалпына келтіру орталықтарымен ынтымақтастықты дамыту, өңірлерде мәдени мұраны сақтауға бағытталған электрондық коллекцияларды қалыптастыру және т.б. сипатталады.

Кілттік сөздер: сирек кітаптар, қорды сақтау, ұлттық кітапхана, кітап ескерткіші, мәдени мұраны насихаттау, кітап мұражайы, консервациялау.

Кітап ескерткіштері тарих және мәдениет ескерткіштерінің ерекше түрі болып табылады, адамзаттың тарихи даму, бірегей таптырмайтын және орны толмас дәлелі. Әрбір мәдени құндылықты сақтау - кітап ескерткіштері қоғамның, рухани, зияткерлік және материалдық өмірдің негізі болып, барлық адамдардың қазіргі және әлеуметтік болашақ экономикалық, ғылыми және мәдени өміріне қосу үшін қажет. Халқымыздың мәдени мұрасы - орны толтырылмас құндылықтың рухани, мәдени, экономикалық және әлеуметтік капиталы болып табылады. Жоғалған мәдени құндылықтардың орны толтырылмайды. Кез келген жазба мұраларды жоғалту болашақ ұрпақ үшін сөзсіз әсер етеді, ол рухани құлдырауға, тарихи жадының үзілуіне, жалпы қоғамның кедейленуіне әкеледі.

Осыған байланысты Мемлекет басшысының «Рухани жаңғыру» бағдарламасы өте өзекті. Бүгінде болашақ үшін сирек қорларды сақтай отырып, кітапхана тек мемлекеттік емес, әлемдік маңызы бар маңызды міндетті орындайды. Бұрын жарияланған библиографиялық көздердің және республика мен облыстар бойынша тізілімдердің негізінде Қазақстанның сирек кездесетін кітап жинақтары бойынша жинақталған деректердің барлық кешенін сандық өңдеу қажет. Өкінішке орай, кітап ескерткіштері туралы ақпаратты, оның ішінде оларды онлайн-режимде ұсыну арқылы ашу үшін жаңа сандық технологиялардың мүмкіндіктері жеткіліксіз.

Қазақстандық кітапханалар мен мұражайларға ТМД елдерінің әртүрлі ұйымдарымен ынтымақтастық пен өзара қарым-қатынас жасау қажет, олардың жалпы мақсаты жазба мұраны сақтау және болашақ ұрпаққа жазбаша мәдени ескерткіштерді жеткізу болып табылады. Қазақстан Республикасының облыстық ғылыми кітапханалары қазақстандық қоғамның ең маңызды, бірінші кезектегі міндеті болып табылатын кітап тарихи-мәдени мұрасын сақтау міндетін орындайды. Кітап ескерткіштерінің бастапқы күйінде барынша сақталған жағдайда оларды сақтауды және пайдалануды қамтамасыз етеді.

Бұл үшін кітапханалар жұмыстың түрлі формалары мен әдістерін пайдаланады, алайда, қол жетімділікті сақтау принципіне басымдық беріледі. Кітапханалар көрме экспозицияларын жасайды, жеке қорлар мен қосалқы қорларға ескерткіштерді бөледі,

көшіру жүргізеді, сақтандыру көшірмелері жасалады. Біздің мәдени және тарихи мұрамызды сақтау мәселесі барлық уақытта өзекті болып табылады. Алайда, тек қазіргі уақытта осы проблемаға қатысты мемлекет тарапынан үлкен көңіл бөлінуде, оған бірқатар Президент үндеулері мен үкіметтің қаулылары куә.

Өйткені, өткен тарихымыздың қайнар көзін білмей, бірінші кезекте кітап ескерткіштері - болып табылатын ұлттық ғылым мен мәдениетті дамыту мүмкін емес, негізгі тапсырмаларды орындау, тарату және білім мен ақпаратты алмасуы, біздің еліміз әлемдік қауымдастықта лайықты орын алуына мүмкіндік береді. Еліміздің кітап мұрасын сақтауға тағы бір себеп, қазір өткенді ғана қайта бағалау және қолданыстағы тарихи білімнің қиылысында, кейде жеткілікті жазбаша дәлелдердің болмауы болып табылады.

Кітап ескерткіштер - қорын қалыптатыру мәселесі, оңтайлы сақтау және пайдалануды ұйымдастыру, сақталған жазбалардың санаттарын анықтау және сәйкестендіру мәселелерін қамтиды. Кітапханалардың сирек кездесетін және құнды басылымдарды қорын қалыптастыру мәселелері (кітап ескерткіштерін) кітапханалық қорлары бойынша - мәселелері жалпықордың ажырамас бөлігі болып табылады. Алайда, бұл проблемалардың бірқатар ерекшеліктері бар. Бұл, ең алдымен негізгі құралдардың кітаппен, яғни кітап ақпарат көзімен жұмыс істегенде кітап ескерткіштерімен жұмыс істеу дәстүрлі кітапханалық процестерді кешенді ұқсас процестер айырмашылығы болғанына байланысты. Олардан бөлек, сирек кітап ескерткіштерімен жұмыс істеуде дәстүрлі кітапханалық процестер кешені ақпарат беретін көне кітап көздерімен, яғни негізгі кітап қорымен жұмыс істеу процестері ұқсас болғанмен олардан айырмашылығының болуымен түсіндіруге болады.

Сирек кітап – коллекциялырсыререк қордың негізгі құрамы болып табылады, жеке басылымдардың жүелі егжей-тегжейлі зерделеуге мүмкіндік береді, сонымен қатар колекция құрамында ғана емес, одан бөлек алып зерттеуге болады, ондағы сирек кітап қорында сақталған коллекцияның құны, сақталуы және физикалық жай-күйі туралы толық бейнесін береді. Сонымен бірге, негізгі кітапхана қорын қалыптастыру, әдетте ереже бойынша, кітап қорын қалптастыруға назар аударады, өйткені, осы қорды құрудың мақсаты, құжаттарды қарқынды пайдалану болып табылады, ең алдымен, ақпарат көздері осы кітаптарда сақталған. Бүгінде технологиялық дамуының қазіргі деңгейінде - бұл ксерокөшірме, микрофишалар, ақпаратты машинада оқитын - дискета, лазерлік дискіде, флешка және т.б. ақпарат тасымалдағыштары болуы мүмкін. Шын мәнінде, бастапқы дереккөздерді сақтау, қорғау мәселелері екінші орынға кетуіне алып келеді. Сирек кітаптың қорлары үшін жарияланған әрбір көшірмесін сақтау негізгі функциясы, демек, оны анықтау, сақтау және қорғау жұмыстарын ұйымдастыру қажет. Сондықтан, осы санаттағы жарияланымдар кеңінен пайдалану қордың әдеби ескерткіштер басылымдары үшін болып табылатын сақтауға қайшы болмауы тиіс. Ұлттық кітапханалардың - сирек кітаптар қорына тек шектеулі мөлшерде тұрақты сақтау мерзімімен құжаттарды келіп түсетінін есте сақтау керек, ал кейде бір данада ғана түседі және олар біздің ұлттық құндылығымыз.

Бүгінгі күнгі қолданыстағы біздің мәдени мұрамызды, соның ішінде кітап мұраларын сақтау үшін біз үнемі қаржылық қиындықтарға тап боламыз, ол өз кезегінде физикалық сақтау үшін елеулі қауіп төндіреді, ең алдымен, кітап ескерткіштерін, оларды сақтау тұрғысынан қорғаудың ерекше шарттарын, уақтылы қалпына келтіру шараларын, сондай-ақ тікелей сақтау тұрғысынан қорғауды талап етеді. Қажетті қорғау шаралары болмай кітап ескерткіштерін ғылыми салаға жеткілікті енгізу мүмкін емес, кітапханада оқу залдарында оларды пайдалану шектелген, өткені, сирек және құнды басылымдарды бұзылу және жоғалту қаупі бар, бұл өз кезегінде, кез-келген дереккөздер негізгі мақсатын орындамайды.

Осыған байланысты «Мәдени мұра» бағдарламасы өте уақтылы әзірленіп жүзеге асырылуда, оның негізгі мақсаты: ең құнды қолжазбалар мен басылымдардың түпнұсқасын пайдаланбай, олардың көшірмесі арқылы еліміздің дереккөздерін сақтау;

олардың электрондық көшірмелерін пайдалану арқылы кітапханада және одан тыс материалдар іздеу қол жеткізуді арттыру.

Бағдарлама - «Мәдени мұра» ЮНЕСКО-ның халықаралық бағдарламасы бір бөлігі болып табылады және басқа да ұлттық жобаларға ұқсас болғанына қарамастан, өкінішке орай, осы бағдарламаның міндеттері жүзеге асыру тек Қазақстан Республикасының Ұлттық кітапханасының қорларымен шектеледі, Қазақстанның ірі кітапханаларының бірегей сирек кітап қолдары, айталық, РМК «Ғылым ордасының» сирек кездесетін кітаптар музейі.

Кітапханалардың сирек кітаптар қорын қалыптастыру бойынша жұмыс істеген кезде кітапхананың негізгі қорын қалыптастыруда кейбір айырмашылықтар анықталды, солардың ішінде негізгілері төмендегідей:

- кітапхананың негізгі қорынан сирек кездесетін кітаптарды іріктеп таңдау;
- ақпараттық қажеттіліктерді есепке ала отырып, ең бастысы потенциалды баслымды, өйткені, абоненттердің бұл қордағы кітаптарға сұранысы төмен;
- сирек кітап данасының шектеулі болуы, яғни, осы қордағы баслымға қатысты дублеттік түсініктің болмауы: аттас басылымдардың әрқайсысы бірегей болып табылады және бір дана ғана;
- кітапхананың негізгі қорымен салыстырғанда қордың құрылымдық моделін кеңейту;
- сирек кітаптар қорының моделісәйкес ресми белгілерінің (кітаптың қандай материалдан өңделгендігі, сондай-ақ кітаптың жеке ерекшеліктері, безендірулері) рөлін айқындау;
- басылымдарды сақтауға басымдылық беріп, оларға кең қолжетімділікті қамтамасыз етуді ұштастыра отырып, оқырмандарды библиографиялық ақпараттандыру арқылы дереккөдерін пайдаланбайақ, олардың көшірмелері (микрофиша, микрофильм, оптикалық дискілер, факсимильді басылымдар) пайдалану;

Осы мақсатқа қол жеткізуде жоғарыда аталған мекемелердің қорындағы сирек кітаптар мен қолжазбалардың сипаттамасын, зерттеу ерекшелігіне сәйкес отырып және мынадай қорытындылар жасауға мүмкіндік береді. Сирек кездесетін басылымдарды ерекшелік сипаттарына қарай кітапхана және музей қорларына енгізу мәселесі бойынша бірдей пікірлердің болмауы болды. Қазіргі уақытта, музейдегі сирек кітаптардың мәртебесі экспонат ретінде екі жақты, бір жағынан, белгілі бір тарихи дәуірдің стилі мен ерекшеліктерін ашып көрсететін мәдени мұра бөлігі, материалдық мәдениет элементі ретінде, ал екінші жағынан, ақпарат көзі ретінде әрекет ететіні түсінікті.

Бүгінгі күні - сирек кездесетін кітаптар коллекциялары адамзат қауымдастығының өткенін бейнелейді, тек тарих саласында ғана емес, сонымен қатар басқа білім салаларында ақпараттың бірегей көзі ретінде қарастырылады.

Кітап ескерткіштерін зерттеу бойынша Қазақстан Республикасының ірі кітапханалары мен музейлері жетекші ғылыми-зерттеу орталықтары болып табылады: Қазақстан Республикасының ғылыми кітапханасы «Ғылым ордасы», Қазақстан Республикасының Ұлттық академиялық кітапханасы, ҚР Ұлттық кітапханасы, Республикасының кітап музейі, Ұлттық кітап палатасы және т.б. Алайда, облыстық кітапханалар мен музейлердің кітап коллекциясын зерттеу: Алматы, Астана, Орал, Қызылорда, Павлодар, Ақтөбе, Петропавл, Өскемен сияқты қалалардың тән. Сирек кітап коллекциясын зерттеу басымдығы ҚР Ұлттық кітапханасына тиесілі, бірақ музейлердегі кітап ескерткіштері туралы ақпараттар көп жария етілмеген. Жазба ескерткіші - тарих және мәдениет ескерткіштерінің ерекше түрі адамзаттың тарихи дамуының бірегей орны толмайтын дәлелі болып табылады. Әрбір мәдени құндылықты сақтау (біздің жағдайда – кітап ескерткіштері қорының әрбір басылымы) оны барлық адамдардың қазіргі және болашақтағы әлеуметтік, экономикалық, ғылыми және мәдени өміріне қосу үшін қажет, өйткені кітап ескерткіші қоғамның рухани, зияткерлік және материалдық өмірінің негізі болып табылады.

Осылайша, кітапханалар тек кітап ескерткіштерін сақтап қана қоймай, өз оқырмандарына қордағы жинақталған ақпаратты пайдалануға мүмкіндік береді. Қазіргі уақытта ақпараттық технологиялар ғасырында деректер базасы, электрондық каталогтар құрылуда. Кітап ескерткіштерінің электрондық нұсқалары кітапханалардың маңызды міндеті болып табылатын ақпаратқа шектеусіз қол жеткізе алады. Демек, осындай ғылыми негіздерде жүзеге асыру Қазақстан кітапханалары мен музейлеріндегі асыл мұраларымызды келер ұрпаққа сақтап жеткізуге міндетіміз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Елеукунов Ш. Кітаптану негіздері. Оқу құралы. Алматы: Санат, 1997, 76 б.
2. Қазақ кітаптарының тарихы: оқыту әдісі және бағдарламасы // Кітапхана, 2015, №2,26-34б.
3. Меденова Қ. Кітапхана – мәңгілік елдің мәдени мұрасын дамыту мен сақтап қалуға ақпараттық орта // Кітап патшалығы. 2014.№2.51-52б.
4. Ермоленко С.М. «Книжный памятник регионального значения»// Библиотекосведение, 2017, № 6, С. 623-629.
5. Ғылым ордасы Ғылыми кітапхананың Сирек қорындағы парсы тіліндегі кітаптардың каталогы / Құраст.: Ғ.Ә Қамбарбекова, Алматы, 2015,150б.
6. Кітапхана терминдерінің сөздігі / ҚР Ұлттық кітапханасы; құраст.: Г.Т.Рахымжанова, Ф.Қ.Бектұбекова, Алматы:ҚРҰК, 2010, 260б.

Аннотация:В статье анализируется роль Национальных и универсальных научных областных библиотек в сохранении книжного культурного наследия. Проанализирован опыт работы библиотек в области популяризации памятников книжной культуры из фондов редких книг Национальных библиотек РК. На базе универсальных научных библиотек открываются региональные центры по работе с книжными памятниками, целью которых стала реализация единой политики сохранения особо ценной части книжного культурного наследия, обеспечения централизованного учета и государственной регистрации книжных памятников в регионах. Обзорно характеризуется внедрение новых методов и технологий консервации фондов, страховое микрофильмирование местной периодической печати, оцифровка редких книг, развитие сотрудничества с ведущими центрами реставрации, формирование электронных коллекций, направленную на сохранение культурного наследия в регионах.

Abstract: The article analyzes the role of National and universal scientific regional libraries in preserving the book cultural heritage. The experience of libraries in the field of popularization of monuments of book culture from the collections of rare books Of national libraries of the Republic of Kazakhstan is analyzed. Regional centers for working with book monuments are being opened on the basis of universal scientific libraries. the goal of these centers is to implement a unified policy of preserving a particularly valuable part of the book cultural heritage, ensuring centralized accounting and state registration of book monuments in the regions.The review describes the introduction of new methods and technologies for conservation of funds, insurance microfilming of local periodicals, digitization of rare books, the development of cooperation with leading restoration centers, the formation of electronic collections aimed at preserving cultural heritage in the regions.